

ФУНКЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ПРАВОВІЙ НАУЦІ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

Середюк В.

(здобувач кафедри теорії та історії держави і права Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

Анотація: В статті автор аналізує та порівнює деякі аспекти дослідження функціонального призначення юридичної відповідальності в правовій науці України та Польщі.

Summary. In article the author analyzes and compares some aspects of research of a legal responsibility functional purpose in a Ukrainian and Polish law theory.

Останнім часом в юриспруденції спостерігається посилення інтересу до значення та функціональної спрямованості юридичної відповідальності. Розвиток соціальних відносин, переорієнтація відношення «держава-суспільство» та посилення ролі громадянського суспільства в сучасних умовах зумовлюють актуальність цієї проблематики. Разом з тим, цікавим для порівняння є досвід зарубіжних країн, а саме - в питанні, яку роль та значення має юридична відповідальність.

Предмет цієї статті становить розгляд основних теоретичних розвідок з проблем функцій юридичної відповідальності в правовій науці України та Польщі.

Аналіз вітчизняної літератури свідчить, що функції юридичної відповідальності досліджені недостатньо. Ми можемо констатувати відсутність загальнотеоретичних досліджень та конкретних визначень поняття функцій юридичної відповідальності. Лише окремих питань з цієї проблематики торкалися у своїх працях С. Алексєєв, Б. Базильов, А. Петелін, М. Малєїн, А. Мордовец, В. Похмелкін, О. Лейст, І. Самощенко, М. Фарукшин, Є. Черних, І. Галаган, В. Тархов, Н. Тарбагаєв та ін.

В польській правничій літературі розробка проблем функцій юридичної відповідальності знаходиться ще на нижчому рівні, аніж розробка поняття юридичної відповідальності. Деякі проблеми функцій юридичної відповідальності обґрунтували в своїх роботах В. Варкалло, М. Гінтовт-Янковіч, Ч. Знамеровські, Є. Ковальські, Є. Кондека, Л. Лернелль, В. Лянґ, А. Стельмаховські, В. Чахурскі, А. Шпунар та ін.

Виходячи з того, як впливає, як діє на правопорушника та на інших осіб юридична відповідальність, а також ті процедури, що пов'язані з притягненням до неї та її «виконанням», у вітчизняній науці під функціями юридичної відповідальності розуміють основні напрями її впливу на суспільство та особу [3, 387].

В польських дослідженнях здебільшого констатується сам факт здійснення юридичною відповідальністю чи її різновидом певних функцій, аніж тлумачення самих цих функцій. Загалом в науці переважає тенденція розкриття функцій права (галузі права), функцій покарання (санкції).

Основними функціями юридичної відповідальності в радянській та вітчизняній юридичній літературі визначають наступні: компенсаційну, правовідновну, каральну (штрафну), превентивну, виховну. Такої сукупності функцій юридичної відповідальності дотримується переважна більшість вчених, зокрема і Б. Базилев, Є. Білозьоров, С. Бобровник, Т. Заворотченко, О. Зелена, М. Кельман, В. Копейчиков, В. Котюк, О. Лейст, М. Малєїн, В. Марчук, О. Мурашин, , Л. Ніколаєва, Ю. Оборотов, П. Рабінович, О. Скакун, Н. Титова, Н. Хома та інші.

В польській юридичній науці через відсутність загальнотеоретичних досліджень юридичної відповідальності, функції останньої якщо й досліджуються, то не як функції в контексті загальнотеоретичного поняття, не як міжгалузевого інституту, а як функції окремих видів юридичної відповідальності, функції того чи іншого галузевого інституту. Так, наприклад, в контексті кримінального права досліджуються функції покарання, каральна (репресивна, пенальна), попереджувальна (превентивна), виховна функції

юридичної відповідальності, в контексті цивільного права – компенсаційна, каральна, виховно-превенційна функції юридичної відповідальності, а також функції цивільно-правових санкцій.

Основні функції юридичної відповідальності у вітчизняній науці тлумачать наступним чином. Через репресивно-каральну (каральна, деякі автори називають її штрафною, пенальною) функцію юридична відповідальність чинить вплив як акт відплати держави щодо правопорушника, а також виступає як засіб, що запобігає новим правопорушенням [2]. Юридична відповідальність тут виступає уособленням негативної реакції держави на скоєне правопорушення; це акт покарання від імені держави та засіб запобігання нових правопорушень. Покарання реалізується або шляхом зміни правового статусу порушника завдяки обмеженню його прав та свобод, або ж шляхом покладення на нього додаткових обов'язків. Однак, покарання не є самоціллю відповідальності, оскільки вона не повинна принижувати правопорушника чи бути жорстокою [7, 512]. На думку О.Ф. Скакун [6, 434] ця функція притаманна, насамперед, кримінальній та адміністративній відповідальності, але також і цивільній (штраф, відмова в захисті суб'єктивного цивільного права). Каральні санкції мають відносно визначений характер, встановлюють вищу або нижчу межу покарання (стягнення): його призначення залежить від обставин правопорушення, ступеня вини, характеристики особи та інших обставин.

Є. Ковальський [11, 266], трактуючи юридичну відповідальність як обов'язок, що стосується зазнання покарання (ув'язнення, штраф) або виплати відшкодування, або виконання будь-якого іншого задоволення збитків, вбачає її вплив як інструменту запобігання правопорушенню через виховання. Однак не завжди покарання застосовується як виховний засіб стосовно до правопорушника. Автор зауважує, якщо йде мова про покарання у вигляді смерті, то тут не існує виховання злочинця. Можна говорити про можливий виховний вплив такого покарання стосовно інших, оскільки діє воно як попередження.

Про каральну функцію цивільної відповідальності в польському праві згадує і В. Варкалло [16, 295]. Репресивна функція, або функція покарання, на думку вченого, ще тісніше, ніж превентивна функція, пов'язана з виною як підставою цивільної відповідальності.

Про наявність та важливість цієї функції відповідальності за завдання шкоди свідчить те, що ані цивільно-правове покарання, ані компенсація не є цілями самі по собі [17, 41-42]. Загалом в польській цивілістиці акцентована увага на необхідності переоцінки функцій покарання та відшкодування, що створює іншу атмосферу довкола проблеми відповідальності.

Отже, функція покарання характерна не лише кримінальній відповідальності, а й цивільній, також загалом всім іншим видам відповідальності за завдання шкоди. Таким чином каральна функція в польському праві, хоча й не досліджується як функція юридичної відповідальності в загальнотеоретичному аспекті, тим не менш притаманна їй.

Розглянемо ще одну функцію юридичної відповідальності – попереджувальну, або превентивну.

На думку українських науковців, коли законодавець передбачає юридичну відповідальність за конкретні правопорушення, він прагне їх відвернути, попередити. Без сумніву, тут мова йде про превентивний державний примус, завдання якого полягає в переборенні мотивів протиправної поведінки у свідомості людей, якщо такі мотиви існують. Не завжди мотив страху перед покаранням спроможний перебороти мотиви, які протистоять йому, але цілком очевидно, що для багатьох суб'єктів він стає вирішальним та утримує їх від правопорушень [5, 483]. Юридична відповідальність таким чином здійснює функцію загального попередження правопорушень.

Попереджувальну функцію в українській правничій літературі пов'язують з репресивно-каральною. Вона покликана забезпечувати формування у особи мотивів, що спонукають додержуватись законів, поважати права і законні інтереси інших осіб [2].

Разом з тим в роботах українських вчених спостерігається тенденція зближення превенційної та виховної функцій, їх навіть іноді називають одним терміном – превенційно-виховною функцією юридичної відповідальності. Виховна функція розглядається як така, що спрямована на сприйняття усіма громадянами цінності права, виховання поважливого ставлення до нього з боку суспільства, зростання правової активності з метою запобігання правопорушенням (загальна превенція), а також на виховну корекцію заходами юридичної відповідальності поведінки особи, що вже вчинила правопорушення, з метою запобігання вчиненню нею нових протиправних діянь (приватна превенція) [3, 387].

В польській правовій науці виокремлюють три основні функції відповідальності: компенсаційну, превентивну, репресивну [10]. Превентивна функція обґрунтовується як одна з характерних функцій кримінальної та цивільної відповідальності.

В превентивній функції, як і в українській науці, польські правники розрізняють загальну та спеціальну (індивідуальну) превенцію.

На думку Л. Лернелля, вплив індивідуальної превенції реалізується в трьох її функціях – фізичне унеможливлення здійснення нових правопорушень, абсолютний фізичний примус; відлякування; перевиховання [12, 220]. Ці впливи науковець розглядає сукупно, оскільки саме лише відлякування не є абсолютно ефективним «запобіжником» подальших правопорушень. Кримінальне покарання виступає гамівним чинником, яким є страх перед репресією, але не виключає виникнення іншого, злочинного вибору поведінки.

Правові приписи, що стосуються деліктної відповідальності також виконують компенсаційну функцію та превенційно-виховну функцію. Остання безумовно пов'язана із загальним принципом обов'язку відшкодування шкоди [9, 206].

В своїх останніх дослідженнях А. Шпунар критично ставиться до виокремлення превенційно-виховної функції. На думку науковця недопустимо ці дві функції позначати одним терміном, навіть якщо він вживається для мисленневого скорочення [15]. При цьому не пропонуючи своїх доведень, автор переконаний у застарілості виховної функції юридичної відповідальності.

Слід особливо звернути увагу на те, що в польській літературі провідну роль відводять превенційній функції відповідальності держави. Як помічає Є. Кондек [10] при відповідальності держави реалізується передусім превенційна функція. Він погоджується з підходом, відповідно до якого запровадження відповідальності створює певні бар'єри для функціонування держави. Тут не йде мова про бар'єри, що стосуються всіх дій, а лише діянь незгодних з правом. Діючи під загрозою понесення відповідальності, держава не стільки не буде вчиняти діяння, скільки буде здійснювати їх обережніше, з меншою часткою беззастережності. Окрім того, відшкодування може відігравати певну репресивну роль.

У вітчизняній правовій науці виокремлюють дві функції, що тісно пов'язані між собою. Мова йде про компенсаційну та поновлюючу функцію. Низка науковців ототожнюють компенсаційну та поновлюючу функції, вважаючи ці терміни взаємозамінними. Так, наприклад, О. Скакун [6, 434], висвітлюючи різні функції юридичної відповідальності говорить, що «правовідновлююча (компенсаційна)» функція спрямована на відновлення незаконно порушених прав, примусове виконання невиконаних обов'язків, властивих цивільній, насамперед, майновій, відповідальності (відновлення майнового права). Правовідновлюючі санкції мають абсолютно визначений характер: розмір заподіяної шкоди може бути точно встановлений незалежно від обставин правопорушення.

Визначаючи одну з цілей юридичної відповідальності компенсацію спричиненої порушенням шкоди та відновлення порушених суб'єктивних прав, проф. С. Бобровник визначає правопоновлюючу функцію як таку, що протистоїть формальному покаранню винного та спрямована на забезпечення порушеного інтересу і поновлення порушених

протиправною поведінкою суспільних відносин. Як правило, ця функція характеризує майнову відповідальність. Стягнення збитків з правопорушника компенсує втрати потерпілої сторони та поновлює її майнові права. Ця функція націлена також на примусове виконання невиконаних обов'язків [7, 512].

Отже, тут спостерігаємо однакове розуміння компенсаційної та оновлюючої функцій. Однак існує також низка науковців, які ведуть мову конкретно про компенсаційну або конкретно про поновлюючу функцію юридичної відповідальності. При чому зміст цих функцій з огляду на їх тлумачення різними вченими не зовсім збігається. Тобто в такій ситуації їх неможливо ототожнити.

Наприклад, на думку С. Алексєєва, компенсаційна функція притаманна майновій відповідальності. Стягнення заподіяної шкоди з правопорушника компенсує збитки потерпілої сторони, відновлює її майнові права [1, 371]. Разом з тим вважається, що своєю правовідновною функцією цивільна відповідальність відрізняється від майнових форм адміністративної і кримінальної відповідальності, за якими стягнуті штрафи, конфісковане майно передається в прибуток держави [8, 12].

Слід враховувати і те, що поновлююча функція юридичної відповідальності задається охоронною функцією права. Вона становить собою напрям впливу норм юридичної відповідальності на свідомість та поведінку людей, спрямований на приведення до попереднього нормального стану суспільних відносин, правового статусу суб'єктів [4].

Таким чином в цих підходах спостерігаємо, що правовідновна (поновлююча, правопоновлююча, правовідновлювальна) функція ширша за своїм змістом ніж компенсаційна. Так, якщо компенсація здебільшого характерна майновій або цивільній відповідальності, то правовідновлення є завданням та ціллю всіх видів юридичної відповідальності, в приватних галузях права проявляється, зокрема, через компенсацію та реституцію, в галузях публічного права – в відновленні правопорядку, порушених прав, загальної справедливості.

Натомість в польській правничій науці компенсаційна функція, хоч і широко відома й визнана, розкрита не настільки повно, як в українській науці. Зокрема згадка про компенсаційну функцію юридичної відповідальності в основному фігурує в дослідженнях, присвячених цивільній відповідальності, або відповідальності за завдану шкоду [9, 206].

М. Пекарські наголошує про притаманність компенсаційної функції також іншим видам юридичної відповідальності [13, 44]. Наприклад, відповідальність за завдання шкоди в трудових відносинах охоплює зобов'язальні стосунки між закладом праці, що зазнав шкоди, та працівником, що має відшкодувати цю шкоду. Побоювання перед такою відповідальністю веде до запобігання нестачам (пренційно-виховний чинник), а реалізація цієї відповідальності зменшує витрати, спричинені нестачами (компенсаційний чинник майнового покарання).

Як зазначає проф. В. Варкалло, компенсаційна функція юридичної відповідальності передбачає призначення санкції з метою стягнення фінансових засобів на покриття завданої шкоди [17, 229].

Слід відмітити, що ототожнення компенсаційної та правовідновної функцій наявне в українській та польській літературі саме в радянський період.

Порівняльний аналіз визначення функціонального призначення юридичної відповідальності в українській та польській правовій науці показує, що функції юридичної відповідальності визначають через нормативний підхід праворозуміння. Тобто, українські та польські науковці виходять з аналізу того, який вплив на суспільство мають, перш за все, норми про юридичну відповідальність. Юридична відповідальність має суттєвий вплив на особу, суспільство, державу. Вона виступає засобом охорони та захисту прав і свобод людини, засобом охорони та відновлення правомірних суспільних відносин та правового порядку. Перелік функцій, притаманних юридичній відповідальності та їх розуміння аналогічний як в польській так і українській науці. Це каральна, превентивна,

компенсаційна, правовідновна функції. В українській науці мову ведуть також про виховну функцію. Хоча серед польських дослідників це питання дискусійне, деякі з них вважають виокремлення цієї функції даниною традиції попереднього суспільного ладу і включають її до превентивної функції.

Разом з тим слід зазначити про єдність цих функцій, а також про домінування однієї з них залежно від конкретного виду юридичної відповідальності.

На нашу думку варто наголосити також на актуалізації в сучасних умовах демократизації та гуманізації суспільства компенсаційної та превентивної функцій. Стосовно каральної функції можна констатувати відхід її на другий план, а також втрату нею мети покарання як помсти та самоцілі.

Література:

1. Алексеев С.С. Проблемы теории права. – Свердловск. - Т.1. – 1972. – 396с.
2. Білозьоров Є. Юридична відповідальність як передумови правомірної поведінки особи : теоретичні аспекти // Право України.- 2006.- № 1.- С. 50-54.
3. Загальна теорія держави і права / М.В. Цвік (ред.), О.В. Петришин (ред.). — Х. : Право, 2009. — 584с.
4. Зелена О. В. Проблеми визначення функцій юридичної відповідальності //Науковий вісник НАВСУ. – 2003. – № 2. С. 90–95.
5. Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави та права: Підручник для студ. вищ. навч. закл. освіти. — Л. : Новий Світ-2000, 2003. — 584с.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник для студ. вищ. навч. закладів / Національний ун-т внутрішніх справ. — 2-ге вид. — Х. : Консум, 2005. — 656с.
7. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н. М. Оніщенко . — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 688с.
8. Юридична відповідальність / Титова Н.І. – Львів, 1975. – 196с.
9. Czachórski W. Zobowiązania: zarys wykładu. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 2004. – 630 s.
10. Kondek J. M. Teoretycznoprawne podstawy odpowiedzialności odszkodowawczej państwa za szkody wyrządzone działaniem władzy publicznej // Przegląd Sądowy. – 2007. - №1. – S.36-45.
11. Kowalski J. Wstęp do nauk o państwie i prawie. Warszawa: Państw. Wydaw. Naukowe, 1973. – 295 s.
12. Lernell L. Podstawy nauki polityki kryminalnej : studia z zagadnień przestępstwa, odpowiedzialności i kary. Warszawa : Wydaw. Prawnicze, 1967. – 509 s.
13. Piekarski M. Odpowiedzialność odszkodowawcza za niedobory. Warszawa : Wydaw. Prawnicze, 1977. – 220s .
14. Stelmachowski A. Wstęp do teorii prawa cywilnego. Warszawa : Państw. Wydaw. Nauk., 1984. – 489 s.
15. Szpunar A. Uwagi o funkcjach odpowiedzialności odszkodowawczej // Państwo i Prawo. – 2003. №1. - S. 17-26.
16. Warkałło W. Gradacja winy a obowiązek naprawienia szkody w świetle przepisów kodeksu cywilnego // Studia Prawnicze. - Zeszyt 26-27. - 1970.– S. 292 – 309.
17. Warkałło W. Odpowiedzialność odszkodowawcza: funkcje, rodzaje, granice. Warszawa : Państw. Wydaw. Naukowe, 1962. – 234s.